

Дзеркало

Валерій Шевчук

Євгену Нонцевичу

Мати дивиться уважно, але сльози туманять її погляд. Вона відводить погляд. Валько ж має такий вигляд, ніби осуджує, мовби це вона винна у тому. Підходить до сина, бере за плечі, хоче зазирнути у вічі.

— Синочку! Ну, синочку!

Вона не вміє сказати того, що хоче. Що мати для доброти створена. То не від злості, хотіла утішити ось і маєш! Хіба вона знає, як казати? Хотіла оберегти його, хотіла...

Крізь відчинене вікно вливаються пахощі. Повітря густе, як старе, добре вино: приклади вуста й напивайся. Там, за вікном — гай квітів, кущі квітів і трава з квітами. Всі вони посаджені її руками, можливо, тому так пахнуть.

Валько лежить, відкинувшись, перебирає материні слова, ті, що сказала ще вчора. Але ті слова не пристають йому до серця й душі, бо вони чужі. А коли чужі, то — й непотрібні. Невже мати не розуміє, що є добро гірше зла? І чому він не може одружитись?

Гнівався, бо не розуміла його. Але хвиля образи плеснула на нього, обмила чорно, сколотила, спінила, а тоді вгамувалася. Принаймні можна думати спокійніше. Можна навіть щось пригадати, хоча пригадувати йому не хочеться, бо тоді росте у грудях отой чорний клубок, від якого важко дихається.

Мати постояла, постояла, але він лежав, міцно стисши повіки. Зітхнула й відійшла, власне, відпливла, бо того не почув. Почув пізніше: стукнула дверима, дзвякнула дужкою відра.

Кімната налита спокоєм, але якимсь дерев'яним. За вікном дихають квіти, ніби також схвилювалися, отож через те й густішає тут, у хаті, їхній дух чи видих.

Все-таки розплющується. І перше, що бачить — у глибині налите чи мороком, чи сірістю велике холодне, пожовтіле, ніби хвора людина, дзеркало. Дзеркало, котре сьогодні не збирає сяйва дня, а лише оте темне, що чаїться в закамарках дому.

— Ось він, мій ворог, — думає Валько.

Повернувся боком і задивився, трохи іронічно всміхаючись назустріч його, отого дзеркала, безжальності...

...Мати несміливо зайшла, сіла утомлено, простягла на колінах руки. Вона мовчить, мовчить і Валько, хоч обое знають: вона має йому щось розказати, пояснити, з'ясувати, а він зважити ці слова на шальках: з одного боку — образа, а з другого — бажання почути правду. Але мати здається не розуміє такої цікавості. Бо хіба буде краще, коли розповість правду?

Отож він дивився на дзеркало, відчуваючи його холод і лиху налаштованість, а мати

сиділа із провислим, примороченим поглядом, який губився десь за вікном, саме там, де сьогодні так несамовито розливали пахощі квіти. І це були три іпостасі, загнані в цей вузький простір: він, мати і дзеркало, яке також, мов людина, може щось присолодити, щось спотворити чи сказати гірку правду. Хоча ні, люди більше солодять, більше викривлюють і менше говорять правди.

Дзеркало розташоване зручно. Воно скероване якраз на двері, і Валькові видно всіх, хто заходить. Отож коли чекає, то й дивиться в нього невідривно. Зараз він чекає, тому також дивиться невідривно. Мати знає, кого він очікує, але її ставлення до того — в погляді, який провис у повітрі, наче шнурівка для білизни.

А за вікном — сонце. Роздольне, щедre, несамовите. Кидає промінням у праве вікно, і воно досягає ковдри, де, здається, лежать його ноги. Ні, він не підводиться й не мацає їх, він добре й без того відає, що вони — не його. Він навіть уже сумнівається, що колись ганяв, наче вітер, наввипередки із тим сонцем.

Валько переводить погляд на матір.

— Ти їй щось казала?

Мати глянула похливно. Відвела очі, і він увіч відчував, як вона шукає слів, обережно, намагаючи.

— Не хочу, — витисла спроквола, — щоб ти... мучився.

І в ньому знову спалахнув вогонь, викресаний тими обережними, тими такими безкровними, кволими словами.

— І ти хочеш, щоб я отут закис? Без людей, без Руху, без нічого?

— То вже воля Божа, — відсторонено сказала мати, — Хіба ми в силі щось зробити... Чи ж потрібно тобі це? Лікар казав...

Нервував, аж зуби кусав. Відкинувся на подушки, дихав важко.

— Казав... казав, — викидав коротко з себе, ніби стріляв. —

Все не можна. Те не можна, се... Нічого в цьому житті... не можна... Тоді навіщо воно?

Мати не розуміє, бо дивиться розширеними голубими, вже трохи побляклими, але все ще чистими очима. І він ще більше від того сердиться, бо це в неї така форма жалю до нього. Гріх сказати: що б він був без отого її жалю, але часом його розривало, ніби гранату.

І хоч вона нічого йому не оповіла, він уже знав, що відбулося. Зрештою, навіть розіграв: і той ворог, а може, й приятель, оте чортівське дзеркало стало екраном того, чого він не бачив, а про що відав, як воно діялося.

Звісно, мати попросила Марту, аби та не приходила.

— Не каламутьте йому душі, — тихо попросила мати, бо вона все робила й казала тихо. — Так буде краще для нього, зрозумійте. Ви молода, гарна, чи ж то для вас?

— Знаю, — Марта не дивилася на співрозмовницю, а кудись повз неї. — Але ми трохи зав'язли... І коли я... боюсь, що тоді... скалмутиться його душа... Бо він чекає...

— Почекає й перестане, — трохи немилосердно сказала мати, як це часом з нею траплялося.

— Так просто? — спитала Марта.

— Ліпше, щоб спершу було просто, як потім складно, — гостро мовила мати, що в неї траплялося аж зовсім рідко.

— Я подумаю, може, ви й праві, — відказала Марта. Тобто згодилася не приходити. Тобто все-таки згодилася...

Валько не відає, чи саме так все відбувалося і чи казалися саме такі слова, але саме так показало йому це кіно дзеркало і проголосило ці слова. І йому в грудях зчавило, в грудях заболіло, і звідкілясь із глибини виплило якесь кошлатисько, яке покрило його всього, ніби всмоктало у своє нутро.

— Так буде краще, так буде краще, — чув він пошепт дзеркала.

Тоді був вечір. Сутеніло. Захід розплескував по шибках барви і заливав кімнату червоним світлом. І в тому світлі, в тому вечорі йшла від його дому одна жіноча постать, а в червоному світлі, що налилося в дім, стояла безсило постать жіноча інша. І він був певний, що в цієї принаймні так само, як і в нього, в грудях чавило, в грудях боліло, але чи чавило й боліло в тої, котра звідси відходила?

Думки й видива змішалися. Не міг вловити думки. Мати все ще сидить на стільці біля нього, а з ока сльозина на хвартушину. В риму так, у риму: сльозина на хвартушину!

Але він усе-таки дратувався. Розумів, що може, й справді, не він має рації, а вона; тямив, що бажає таки йому добра, так як його розуміє, але це добро... Господи, невже їй неясно, невже їй неясно, що добро одного — іншому зло і навпаки. Ні, не навпаки, навпаки нема.

Глянула на сина, і тому здалося, що вона його думки, може, й не відгадала, може, й не прочитала, але відчула. Знову відкинувся на подушки і задивився на стелю — порожнє біле поле, ніби засипана й вирівняна снігова пустеля. Двері зачинилися тихо-тихо. Валько знову дивиться у дзеркало. Воно мовчить, холодним і жовтуватим мовчанням, ніби стара карга. Із міцно затиснутими вустами, але знає тільки одну правду в цьому світі, ту, яка вироїлась у її мозку. Тепер Валько почуває до нього неприязнь. Бо воно таке: може присолодити, може спотворити, може сказати правду, але ніколи не буває сентиментальним, а от йому, тому, супроти якого це дзеркало й поставлене, часом хочеться побути й сентиментальним. Бо інколи хочеться, щоб тебе... пожаліли. Відає, що це не достойне бажання, що воно кволить душу й тіло, що воно підступне, але там, у глибині єства, такий черв'ячок — живе. Живе, бо він знав і інше життя, до хвороби, коли був звичайнісіньким лобурякою, який ганяв голуби, бив сусідам вікна, лазив у чужі сади по яблука та груші, хоча вдома їх було більше ніж досить. Власне, був тим, для якого світ — не лабіринт, а чиста несписана, вирвана зі шкільного зошита сторінка.

Валько криво всміхається. Щось із ним сталося не лише це зовнішнє, зв'язане з каліцтвом, а щось у нутрі зрушилося, перемістилося, принаймні певні рівні розташувалися інакше. Його приятель Владислав Баранченко був точнісінько такий розбишака, як і він. А тепер часом зайде, а більше не зайде, бо розмови перестали

клеїтися. Попитають те-се, а тоді... прагнуть швидше розійтися; власне він, Валько, відійти не може, отож і чиниться так, що відходить Владислав, а з кожним разом все далі й швидше. Звичайна історія людей, котрі вирости, але Валько бачить тут інше. Баранченко — це образ кривого дзеркала, те, чим Валько міг би стати. Бо Баранченко — здоровий, гарний, сильний і... дурний. І він, Валько, дивуючись сам на себе, раптом починає розуміти, що йому не хочеться подобати на оте криве чи не криве зображення у дзеркалі — Владислава, а ще й Баранченка. Не хочеться і край!

Але тут ідеться про інше. Чому вона не йде? Адже приходила завше десь у цей час. Гостро бажає її бачити, гостро. Щоб мигнула в дзеркалі у дверях, які відчинилися, пройшла легким кроком, сіла навпроти. Він усміхнувся б до неї так, як міг усміхатися лише до неї. Вона також уміє всміхатися, але миліше за нього. Мабуть усі милі всміхаються мило, адже вони милі...

Щось він розквашується. Це, певне, від надто довгого споглядання в темні безодні дзеркала, бо воно чимось дорівнювалося до того почуття, яке називають довгим чеканням. Отож починає трохи ненавидіти це дзеркало, бо воно сьогодні осоружне. Бо не просто байдуже, а по-злостивому крижане.

Стеля ж над головою, — як виглажене снігове поле, вкрите загрубілою кіркою, по якій колись любив ганяти на лижвах. Що вона чи воно, тобто стеля і поле, нагадує? Ну звісно, лікарню, Він весь білий, постіль біла, стіни білі, білі постаті лікарів та сестер, навіть відвідувачі вдягаються в біле; йому навіть здавалося, що й звуки тут білі: якась вакханалія зими, але тут не мете, не рушиться повітря, а тільки витворюються снігові подоби, холод же такий самий. До нього нахиляються очі, бо решта лиця покрито білою пов'язкою:

— Згодні?

Він киває головою, а може, щось і говорить: хай роблять усе, аби тільки міг стати на ноги. Аби міг зрушитись і пройти хоч би з кутка у куток. Він не бажає, щоб кутки залишались у своїй непорушній протиполозі.

Потім сиділа біля нього біла постать, а ще — біль, котрий, напевне також білий, адже це такі близькі слова: "біль" і "білий"! Одноманітний, постійний білий біль. Але біль не може бути звичний, як, наприклад, холод чи гарячнота, біль, а собливо цей, білий — це якесь повільне викидання матерії чи плоті. Вслуховується у себе: чому саме це почуття називають болем і чому воно вважається неприємним? Хіба приємність не є умовне почуття? Ні, то не біль, а приємне, переконував себе, приємне, чорт забирай, та ж приємне!

"Це не біль, а приємне, не біле, а барвисте, — твердив подумки, а часом і шепотів. — Приємно, але ні — жах!"

Жах — це стогін, котрий розриває ілюзію на сотні білих клаптиків. Тоді й приходила до нього Стеля. Смішно казати: приходила стеля, але коли писати Стеля з великої літери, то не смішно. Бо та таки й справді може прийти.

Біла постать нахилялася над ним і питала стурбовано:

— Тобі погано?

І він забував про Стелю. Лежав із заплющеними очима, мовчав і вдавав, що дрімає чи спить. Хитрував отак, бо хотів, щоб її голос, оті два слова, зовсім не білі, а швидше рожеві чи голубі, ні, таки рожеві, не зникали так раптом, аби насолодитися ними вволю. Хай би сказала щось іще, бо йому так любо слухати той м'який і тихий голос. Знав, що звуть її Мартою, і в тих хвилях, коли мозок розм'якшений, коли думки спалахують, як іскри, і гаснуть (так буває і в півсні) йому здавалося, що ім'я "Марта" дуже близьке до слова "мати", є в ньому лишень оте грубе, ніби сокира, "р", яке розрубує його навпіл.

Пам'ятає, як було, коли вперше її побачив. Власне не її, а зелені, невеликі очі, ніби нагад про зелений світ, кирпатенький носик, такий якийсь ніжний, трохи кумедно задертий і довжелезні вії, що раз-по-раз опускалися, що робило її обличчя трохи здивованим. Так, це було перше чудо, яке він побачив, повернувшись після небуття у цей світ.

— Як вас звуть? — пошепки спитав.

Тоді він пізнав друге чудо, коли почув її голос, А ще ім'я, яке таке близьке було до слова "мати".

Невідь од чого вона зашарілася. О, як чітко побачив він той тонесенький червінець її щік. Ну а потім? Потім почала снуватися нитка, ота невидна, нематеріальна, тепла, але й нерозривна.

Була й боязнь. Може, й не боязнь, а тверезе остереження. Це почуття існувало весь час. Розумів свій стан, вона розуміла його також. Залишаючись сам, не раз питав себе:

"ЯК ЦЕ ПОЯСНИТИ? ЦІ ВВІЧЛИВІСТЬ, ПРИЯЗНЬ? ЧОМУ ВОНА НЕ СТАВИТЬСЯ ДО НЬОГО СУХІШЕ? І, ВРЕШТІ, ЧИ МАЄ ВІН ПРАВО НА ТАКЕ ПОЧУТТЯ?"

Заливала хвиля протесту. Так, тіло його, мізерне, напівзнищене, волато, воно бажало того почуття, як спраглий води і як голодний їжі. Виступало на поле, оголивши шаблю свого доказу, проти іншого войовника, котрий народився в мозку чи з мозку і також оголяв свою шаблюку. Тіло бажало вбити Тверезий Розмисел (так звався отой вояк із мозку), а Тверезий Розмисел — Тіло; власне, те почуття, якого хотів, а не міг дозволити.

— Треба вбити! — горлав йому Тверезий Розмисел.

Тоді закушував губу і намагався подолати інший голос, який волав: "Хочу!"

Марта мала такі м'які руки, в Марти були такі лагідні очі. Марта вміла так ніжно всміхатися, що його Тверезий Розмисел, змучений від хвороби та лежання, починав втрачати на силі. Власне, він спробував примирити тих противенців, тобто дозволив собі любити таємно. Бо він все-таки й справді немічний, бо йому не легко тримати цей бран, бо його мучить ще один войовник, цього разу напасник і на Тіло, і на Тверезий Розмисел — білий отой Біль із гострим списом у руці. Ось навіщо йому стало потрібно таємно любити, адже хотів досягти хоча б того, щоб кутки його дому не були назавжди один із одним у роз'єднанні...

Валько отямився. Щось ніби сталося. Так, звісно: зникло сонце. Котра може бути година? Годинник у такому незручному місці... Прийде вона чи не прийде?..

А нитка між ними продовжувала сукатися, міцнішати, і обірвати її — це все одно, що викликати біль, тільки цього разу не білий, а червоний. Він намагався ховатися від себе, від неї, від тієї нитки, але це було десь так, як у дитинстві: дитя ховається і гукає тому, котрий його шукає, про місце сховку. Але боязнь не зникала, вона була підступна, хитра, немилосердна, часом стаючи сумнівом, а часом страхом. Навіть коли порозумілися, засторога не зникала, варто було Марті сказати холодніше слово чи повестися не так. Він бурхливо реагував, правда, не перед нею, а тоді, коли залишався сам, один на один із тим темно-жовтим своїм ворогом, котрий іронічно за тим усім спостерігав, ніби й справді був живою істотою.

Валько ворушить пальцями рук, пильно до них придивляючись, смикає головою, пускає рух на тулуб, але далі, в ноги, він не йде. Думає про те, однак, спокійно. Там лежать приточені, вже не твої колоди. Твої і не твої.

Вона принаймні мала знати, чи він ходитиме, бо лікарі не люблять казати пацієнтам правди. Він прямо про те запитував, але вона опускала голову, адже також була із того брехливого племені, і говорила про квіти, погоду і книги. Тоді він знову звертав погляд на дзеркало — воно б так не чинило. Може, ще більше скривило б, може б, спотворило, але свою правду ховати не стало б. Жорстокої, різкої, безжальної правди.

А, може, ті брехливі лікарі мають рацію? Адже правду важче витримати як неправду. Бо правда ніколи не буває солодка, хоча іноді й тішить, як і дзеркало — її образ. Тому ж бо він часом ненавидить дзеркало, його байдужу і черству кригу.

Валько чує від кухні повільні чалапкі кроки — так ходить тільки мати. Що це, вона несе вечерю? Так і є, тихенько ввійшла, поставила тацю, почала завішувати на ніч вікна. Отже, Марта таки не прийде, зрештою, як не приходила вчора й позавчора — цілий уже тиждень. Цілий тиждень! І його маленьке сподівання поволі гасло в серці, як лампа, коли повільно прикручувати гніт. І тільки спалах відчаю знову підкидав і побільшував того вогника. Тоді груди заливала стара знайома боязнь, сковуючи думки.

Останнього вечора, коли були разом, нитка поміж ними відчутно скоротилася. Розмовляли мало, більше зустрічалися очима, які важко ставало розвести...

Мати пішла, залишивши тацю з вечерею і з питвом, їсти Валько не хоче, але в роті в нього сухо.

Бере склянку, але та вислизує й падає на підлогу. Який гострий і розпачливий звук!

Тьху, що це з ним? Коїться казна-що! І тут раптом, як отой дзеньк розбитої склянки, розбиваються в мозку слова:

"ВОНА НЕ ПРИЙДЕ!"

Вуста його кривляться, тіло ціпеніє, він намагається забути ті слова, переконати себе, що це лише омана, причулося чи що! Але знову те саме:

"ВОНА НЕ ПРИЙДЕ! ВОНА НЕ ПРИЙДЕ!"

— Що в тебе, Валику? — мати стоїть на порозі, очі розширені.

— Та он! — киває на підлогу.

— Це нічого! — мирно каже мати. — Зараз приберу, подумаєш, склянка!

Йде на кухню, щоб принести лопатку та віника. Цього часу йому досить, щоб зібратися на силі. Ні, він має спитати в матері навпрямки, а не гратися у ці хованки. І він питає, як тільки знову з'являється:

— Чому не приходить Марта?

Мати ніяковіє. Дивиться вбік, ніби підбирає слова, а їй так важко буває їх підібрати. Але і він, і вона чудово знають, що колись має надійти той момент, коли ховати їх, уже видобути, стане не в силі.

— Та, здається, поїхала, — неохоче й розтягло каже мати.

— Поїхала? — питає твердо. — Куди поїхала? Мати ще раз кидає очима, як злякана сарна.

— Та начебто до своїх родичів... У Дніпропетровськ...

Не могла витримати його погляду. Почала замітати скалки, і вони якось безпомічно дзвеніли, нагортаючись на лопатку.

Валько ж відчуває, як знову з'явилася ота, схожа на хмарку, потороча, чи мряковиння, яке наплинуло на нього. Відкидається і заплющує очі. Він уже знає, що це має значити, бо хоча ота розмова матері з Мартою привиділась йому за допомогою того холодного пересмішника, дзеркала, ні... не може бути.

— ПО-Ї-ХА-ЛА, ПО-Ї-ХА-ЛА! — вистукує кров, неначе колеса поїзда. — Так-Так-Так! ПОЇХАЛА!

І нема матері, нема кімнати. Лише широко розплющені очі, якесь безсилля і плач. Не ридання — внутрішній безутішний плач, який гучить у ньому, ніби в пієті.

Вгризся в подушку. Так різко повернувся! Ці ноги, дві мертві колоди, пришиті до його тіла!

Втишується помалу і відпускає подушку. Матері в кімнаті нема. Зате є дзеркало, і в ньому напіврозмитий, ніби потойбічний образ. Образ жінки із запнутим обличчям, а може, і його власний. І Валькові здається, що воно насміхається з нього, оте темно-жовте крижане дзеркало. І хоча Валькові жахливо не хочеться вірити йому, затуляється від нього, ховається...

Світло можна вимкнути. Хочеш скреготнути губами, хлопче? Будь ласка! Легше стало? Ні? Тоді дивись у ніч і думай! Можеш думати про мене, тобто дзеркало, а можеш і про людей. І не намагайся, Бога ради, зрозуміти світ!

Літо, 1960 р.